

Dlouhodobý vývoj hospodářských temp světa

Jiří Stehlík

Dynamice světového ekonomického růstu nebývá ve skutečně dlouhodobém promítnutí (do minulosti i budoucnosti) věnovaná ekonomy, sociology a politology zasloužená pozornost. Skutečnost, že informace zejména za starší období je nutné brát s rezervou, není pro zanedbávání tohoto problému dostatečnou omluvou. Téma dynamiky růstu hospodářství Země nefiguruje jen jako jakási akademická otázka, bez praktických návrhů např. pro koncipování hospodářské politiky té které země. Platí to do jisté míry též o časovém profilu vytváření hrubého produktu nejvyspělejších zemí, tradičně disponujících dobrou statistickou službou a v řadě aspektů zajímavých i proto, že představují poměrně objektivní vzorek perspektivního formování souhrnné produkce dnešních rozvojových a středně pokročilých zemí, jakož i světa jako celku. Pohled na dokumentovanou řádově dvousetletou dynamiku hospodářství tak rozvinuté země, jako jsou Spojené státy,¹ naznačuje jisté trendy, které lze poměrně snadno zobecnit a prognosticky prodloužit; v kratším intervalu se podobné tendence s určitými úpravami potvrzují i v souboru ostatních civilizačně předních zemí.

Průměrná roční tempa růstu hrubého národního produktu vyspělých zemí světa v letech 1900–1991 (v %)

1900–1950	2,4
1950–1960	4,1
1960–1973	4,9
1973–1980	3,0*
1980–1990	2,9 ^{+,**}

* hrubý domácí produkt

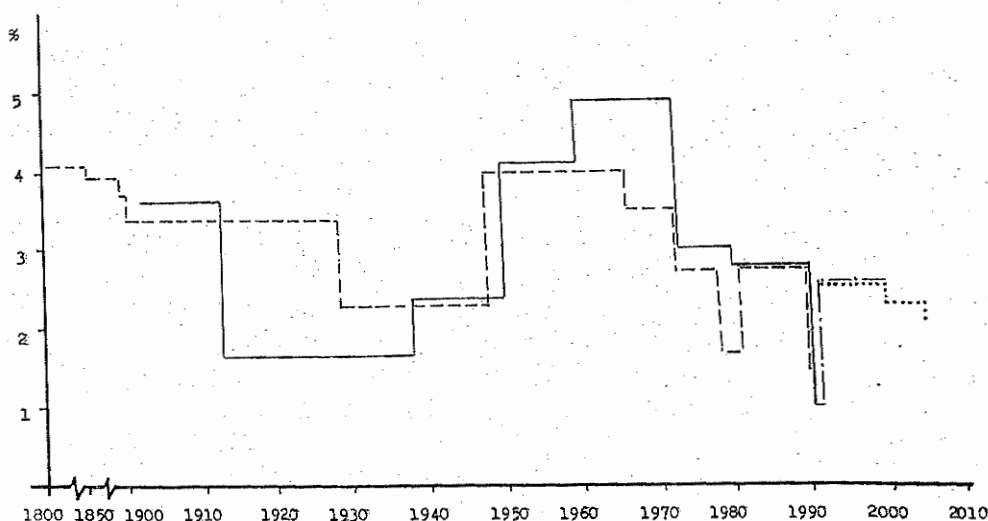
** odhad

Prameny: Brown, L.: The changing global economic context. *Environment*, 6/1983; Le développement dans le monde 1984. *Futuribles*, 80/1984; Emmerij, L.: The long – term development of the world's major economic regions. *MPT: Met. Plant and Technol.*, 1/1990; Juster, F.: The Decade of the 90s: Economic Prospects and Problems. *Econ. Outlook USA*, 1989–1990, č. 1; Skolka, J.: Gegenwärtige Lage und künftige Probleme der Weltwirtschaft. *Stud. Wirt. und Systemsvergleiche*, 1978; World Development Report 1991. World Bank. Oxford University Press 1991; vlastní propočty.

V tabulce jsou shromážděny údaje o rychlosti hospodářského vzestupu vyspělých zemí světa po roce 1900. Jsou většinou průměrové a někdy vycházejí pouze z odhadů; přísně srovnatelná data nebyla pro nestejnost metodiky jejich konstrukcí k dispozici, přesto jsou

příslušné údaje věrohodné. I použitá periodizace splňuje objektivní kritéria jen neúplně, avšak v jádru se kryje s obdobími relativní prosperity a relativní deprese. Drobné odchylky (jako např. tu, že dynamizace hospodářství po druhé světové válce začíná již ve druhé polovině 40. let, anebo tu, v jejímž rámci se poměrně nízká tempa růstu udržují po roce 1973 až do konce roku 1982) je možné pominout. Pro nás by bylo jistě nejpříjemnější sledovat patřičnou dynamiku podle stálých metodických zásad a podle jednotlivých let, avšak takovéto pojetí je v delším časovém průmětu nerealizované.

Průměrná roční tempa růstu rozvinutých zemí a Spojených států v letech 1913 (1800) až 2010

————— růstová tempa vyspělých zemí
 - - - - - růstová tempa USA
 ———— odhad růstových temp Světové banky pro 90. léta
 autorův odhad růstových temp

Graf ukazuje, že v předních zemích světa se obecná růstová tempa ekonomiky od doby vyvrcholení průmyslové revoluce, tj. někdy od druhé poloviny 19. století, až do období hospodářské rekonstrukce po druhé světové válce v podstatě snižovala. Od přelomu 40. a 50. let pak nastává velký rozmach ekonomického rozvoje, vztahující se i k realsocialistickým zemím a trávající prakticky celé čtvrtstoletí (od roku 1973); Emmerij² tuto epochu příznačně nazval „zlatou periodou“ světové ekonomiky ve 20. století. Počínaje tzv. první ropnou krizí dochází ovšem k výraznému poklesu temp růstu, druhá ropná krize jej jen prohloubila a prodloužila o začátek 80. let. Teprve následující období této dekády (1983–1989) je ve znamení jistého oživení hospodářství nejrozvinutějších zemí světa (intenzita temp 50. a 60. let se nicméně už neopakovala); obrazně to vypadá tak, jako kdyby se produkce prosperujících zemí snažila o něco vyrovnat nemalý propad období obou ropných šoků. Od rozhraní 80. a 90. let začíná však nový pokles růstových temp, jako by potvrzený iráckou krizí roku 1990. Následující rok byl nepochybně kritický, ale v dalších letech by se mělo hospodářství znovu poněkud aktivizovat. Pro celou

dekádu uzavírající toto století si přesto žádná alespoň poněkud vědecky založená předpověď nedovoluje prezentovat průměrná růstová tempa větší než 2,5–3 %, což je dynamika jen o málo vyšší než ta, jež byla pozorována v depresivní éře let 1913–1950 (obě světové války přitom nevedly k nejhlubším snížením ekonomických výsledků, i když masovou válečnou výrobu lze stěží chápat jako progresivní hospodářský život). Opatrnost ve výhledech rozvinutých ekonomik je podle mého názoru pro nastávající časy typická a svědčí o nejistotě prognostiků v této věci.

Osobně jsem přesvědčen, že tendence k víceméně soustavnému zmenšování rychlosti ekonomického růstu byla nutně založena právě v této době a bude v zásadě pokračovat, ať již různé projekce kalkulují s něčím jiným či nikoli. V této souvislosti je třeba se zmínit o tom, že z dvaadvaceti vysoce rozvinutých zemí světa (s hrubým domácím produktem na jednoho obyvatele v roce 1988 větším než 10 000 \$) bylo v letech 1965–1980, tj. včetně doby obou ropných krizí, průměrné roční tempo hospodářského růstu nižší než v letech 1980–1989 pouze ve dvou z nich (ve Velké Británii a v USA). Jestliže v období 1965–1980 stoupal reálný domácí produkt nejvyspělejších zemí každoročně v průměru o 3,7 %, pak v periodě 1980–1990 to byla jen necelá 3 %. V roce 1991 byl zaznamenán růst nedosahující ani 1 %, přičemž v měřítku celého světa došlo zřejmě poprvé od velké hospodářské krize z přelomu 20. a 30. let k mírnému poklesu HDP vůbec. V přepočtu na jednoho obyvatele se světový produkt snížil dokonce o 2 %! Hlavní příčinou tohoto ojedinělého jevu byl přirozeně radikální úpadek hospodářství ve východní Evropě.

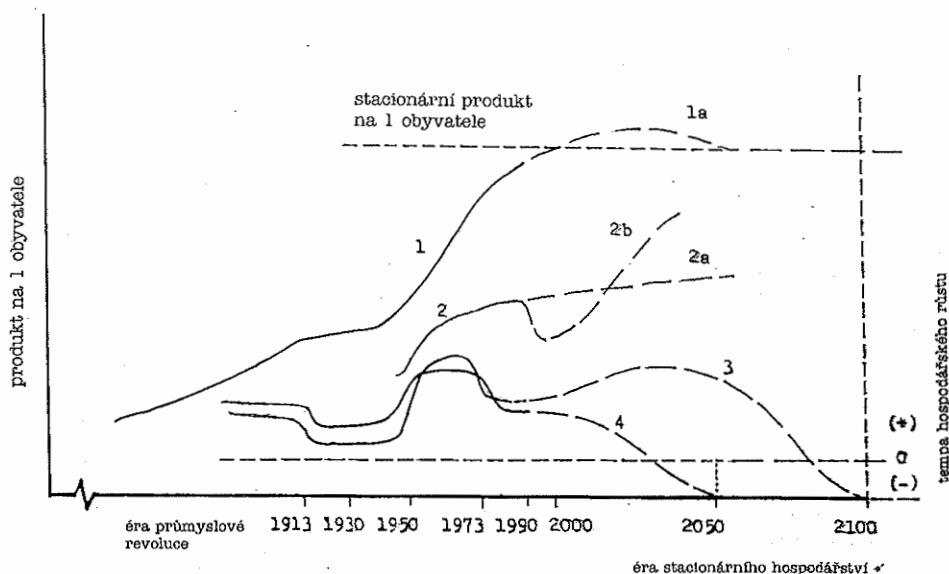
První „praktické“ známky nastíněné tendence jsou patrné např. v Programu ochrany životního prostředí do roku 2000, schváleného v Bruselu Komisí Evropských společenství v roce 1992 (počítá s tím, že na rozhraní století by Evropská společenství měla stabilizovat svoji průmyslovou produkci na úrovni roku 1985).

Podle mého názoru je možné počítat s tím, že v průběhu historicky krátké doby (možná za tři či čtyři desetiletí) dosáhnou tempa ekonomicky nejvyspělejších teritorií Země záporných hodnot (začne absolutní pokles objemů HDP vůbec i v přepočtu na jednoho obyvatele) a po následujících dvou až třech dekádách u nich nastane stagnace hospodářského života. Za „ideálních“ okolností (za podmínky, že by na naší planetě neexistovaly jiné země než rozvinuté) by zřejmě bylo dosaženo stacionární hladiny jednotkové produkce dřív; není vyloučeno, že již někdy kolem roku 2000. Jak dále vysvětlím, tato úroveň bude ze tří základních příčin (racionalizace uvnitř společenského systému, náprava dluhů na životním prostředí z minulosti a výpomoc zaostávajícím zemím) zhruba na padesát let překročena.

Ve Středisku rozvoje při Organizaci pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) byla nedávno provedena analýza vývoje vybraných seskupení ekonomik světa za léta 1900–1987.³ Výzkum mimo jiné ukázal, že roční tempa růstu domácího produktu šestnácti členských zemí této organizace v období 1900–1950 byla rovna 2,4 %, v období let 1950–1987 však 3,8 %. Éra několika útlumů první poloviny našeho století se tedy zjevně manifestovala, zvláště kdybychom respektovali větší nárůsty počtu obyvatel v prvním časovém úseku; činil-li v letech 1900–1950 měrný vzrůst HDP 1,1 %, potom v letech 1950–1987 to byly plně 3,3 %!

Ředitel Střediska rozvoje při OECD⁴ odhadl průměrná roční tempa hospodářského vzestupu světa jako takového na 2 % (1900–1950) a 4 % (1950–1987); celkový průměr činil 2,9 % a byl proto o málo menší než odpovídající střední veličina u nejvyspělejších zemí. V tomto ohledu byla příslušná dynamičnost vůči zemím Organizace pro první polovinu století nižší, ale pro následnou periodu vyšší. Opticky se zdá, že se éra vědeckotechnického pokroku prezentovala u vyspělých zemí méně výrazně než u ostatních států. Je to samozřejmě jen povrchní tvrzení, protože podstatnou část přírůstku domácího produktu rozvojových zemí „pohltila“ populační exploze. Nic nemůže zpochybnit konstatování, že doba po roce 1950 byla érou rozkvětu po hospodářské stránce nejpokročilejších zemí, byť to pro ně zároveň byla z daného hlediska éra „poslední“.

Vývoj měrného produktu vyspělých zemí a (bývalých) socialistických zemí a vývoj temp vzestupu produktu rozvinutých zemí a světa v období let 1760–2100

- 1 – vzestup měrného produktu vyspělých zemí
- 1a – dočasné překročení stacionární hladiny měrného produktu rozvinutých zemí
- 2 – vzestup měrného produktu evropských socialistických zemí
- 2a – předpokládaný růst měrného produktu bez transformace – reformace plánovaných ekonomik
- 2b – předpokládaný nárůst měrného produktu po ekonomické transformaci těchto ekonomik
- 3 – průměrná roční tempa světového hospodářství
- 4 – průměrná roční tempa hospodářství vyspělých zemí

Graficky je možné růstová tempa ekonomik od éry průmyslové revoluce zachytit v podobě svou křivek (viz obrázek); nečasové proporce jsou naznačeny víceméně jen symbolicky. První z čar – dvouvrcholová – se týká časového průběhu rychlosti měrného vzestupu hospodářství v současnosti nepokročilejších zemí. Budeme-li uvažovat celkově (tj. bez přihlídnutí k tempům přepočteným na jednoho obyvatele), zjistíme, že by první vyvrcholení mohlo být vyšší než druhé. Na prvním se totiž podílely prosté objemy „jednoduchých“ pracovních výkonů (extenzivní zvětšování produkce) a produkce sama musela být rozpočtena na početnější populaci. Naproti tomu druhá kulminace byla poněkud více výsledkem nárůstu produktivity práce (intenzivní rozšiřování objemu užitečných hodnot) a přirozené populační přírůstky již byly podstatně nižší (výraznější imigrace ovšem musela křivku vývoje měrného produktu, hlavně v USA, „snížit“).

Popsané závěry lze vhodně dokumentovat na příkladu Spojených států. Podle Schurra⁵ připadalo v první polovině 19. století na vzrůst produktivity práce pouze asi 12 % přírůstků produkce, v době 1929–1948 (maximum) však 83 % a na rozhraní 70. a 80. let zhruba 25 %. Stoupání a klesání náležitých podílů bylo v zásadě plynulé. Zajímavé je to, že nejvyššího zastoupení významu produktivity bylo dosaženo převážně v období krize a světové války; v následujícím čtvrtstoletí éry intenzivního vědeckotechnického pokroku byla důležitost toho činitele sice rovněž patrná, ale ve snížené míře. Vysvětlení daného jevu zřejmě nebude jednoduché. Zdá se, že zejména v časech válečného vypětí, doprovázeného nedostatkem pracovních sil, pracovní produktivita stoupá. Ekonomická deprese (alespoň po roce 1973) k patřičné dynamizaci nepřispěla, byť na počátku 30. let lze vzhledem k poklesu pracovních příležitostí určitou souvislost v tomto směru předpokládat.

Pozoruhodnou skutečností je, že ekonomický potenciál uvolněný vědou a posléze technikou se v jeho iniciačních zemích poměrně rychle vyčerpá; i tím je potvrzována teze o tom, že dynamika těchto zemí již překonala svůj kulminační bod. Počítačová éra jako jistá (poslední?) podetapa vědeckotechnické revoluce život obyvatelstva spíše usnadňuje (zproduktivňuje a zefektivňuje), než materiálně a tím méně duchovně obohacuje. Podle některých hypotéz⁶ však její ekonomický efekt teprve nastane.

Pokud se týká časového profilu temp hospodářského růstu v rámci celého světa, tj. včetně rozvojových a středně vyspělých zemí, sleduje růstová křivka prozatím tvar odpovídající čáře nejpokročilejších zemí. Má nicméně extrémnější průběh, což znamená, že v dobách poklesů (zvláště v období obou světových vojenských střetů a meziválečných let) bylo i globální snížení hlubší, stejně jako v časech ekonomicky realizované vědeckotechnické revoluce se zase nárůst produkce celé zeměkoule v poměru k jejím nejvyspělejším teritoriím zvýraznil. Tuto skutečnost určitě ovlivnilo i značné zvětšení počtu pracovníků rozvojových zemí po polovině 20. století a předchozí relativně nižší přírůstky pracovních sil. Vzhledem ke skutečnosti, že rozvojové země teprve čeká rozsáhlá dynamizace hospodářství a kvantitativní váha tohoto seskupení ve světové ekonomice se nutně začne zvětšovat, dojde logicky i ke změnám v průběhu čáry celosvětových hospodářských temp. Na rozdíl od dvouvrcholové tvárnosti křivky dynamiky hospodářského růstu u rozvinutých zemí (průmyslová revoluce a vědeckotechnická revoluce) bude mít daná čára v případě světa jako celku tři vrcholy. Mimo oba předchozí vrcholy lze na růstové křivce očekávat ještě další, pravděpodobně „zaoblené“, dlouhotrvající vyvrcholení, označující poslední zrychlení růstu produkce, způsobované plným ekonomickým rozvojem dosud zaostávajících částí zeměkoule.

Zatím je možné konstatovat, že prognózy hospodářského vzestupu nejvyspělejších území světa jaksi z důvodu „odkládané setrvačnosti“ počítají s nějakým opětovným významnějším oživením rozvoje produkce, avšak podle mého názoru vcelku marně. Pronikavější analýzy ekonomického systému předních zemí světa a podmínek zemského povrchu naznačují, že dynamika jejich hospodářství bude v grafickém vyjádření sledovat v souladu s prvním grafem modifikovaný tvar známé „S“ křivky (výraz logistická křivka je nepřesný). S odstupem se bude tento vývoj vztahovat i k dalším skupinám zemí, včetně rozvojových států, jakož také ke světové ekonomice jako zcela integrované formaci.

V grafu je „S“ křivka zobrazena ve vztahu k měrné produkci hrubého domácího produktu, avšak rámcově tentýž tvar čáry musí platit i pro celkový objem produkce (nebo spotřeby). Časový pohyb počtu obyvatel bude jistě křivku „upravovat“: zprvu zaznamená při vyšších přírůstcích populace (nezřídka nejen přirozených, nýbrž i imigračních) tvar strmější, ve vyšších fázích rozvinutosti pak pozvolnější.

Pro doplnění vkládám do nákresu i průběh tvorby měrného produktu u zemí reálného socialismu. Bezvýchodné zpomalování hospodářského růstu bylo jednou z hlavních příčin zásadních politických a ekonomických změn v jejich prostoru. Transformace zde ovšem vedly k silným hospodářským poklesům, jež by však měly být podle záměrů tvůrců hospodářské politiky vystřídány značnou dynamizací ekonomiky. Na otázku, kdy budou tyto propady zastaveny a kdy se rozběhne nově koncipovaný hospodářský rozvoj, zatím nikdo nedokáže odpovědět. Světová banka nicméně počítá pro léta 1990–2000 s průměrnými růstovými tempy východoevropských zemí (bez bývalého SSSR) ve výši pouhých 1,6 %, mimořádně nejnižšími nejen ve vztahu k vyspělým zemím, ale i k většině ostatních seskupení středně a málo rozvinutých teritorií! Uvedený odhad přitom může být ještě relativně vysoký, uvědomíme-li si narůstající obtíže příslušných ekonomik.

Kupodivu málokterý člověk – inteligentní obec ekonomů, sociologů a politiků v to počítaje, o lidech praktické sféry nemluvě – si dovede představit, že před lidstvem – a civilizačně nejbohatší země jsou jeho avantgardou – vyvstávají perspektivy saturace materiálních potřeb obyvatel, což spolu se stabilizací jejich početních stavů představuje i stacionárnost hmotné výroby – spotřeby. Země je prostorově (objemově) ohraničeným

tělesem a představa „věčného růstu“ je iluzorní. Již samotná „hmotná dimenze“ člověka nemůže absorbovat permanentní vzestup potřeb a požadavků vzácných materiálních statků. Neomezená dynamika je fikcí, která podvědomě přetrvává v mysli mnohých. Toto pojetí však někdy figuruje jako nereálné přání nekritických optimistů, nejednou i politiky vyvolané: nerozvíjíš-li se dostatečně rychle, musíš radikálně změnit systém, jinak budeš zaostávat na věky (anebo máš před sebou nekonečné možnosti, a tak se snaž). Země jako faktický iniciátor nejen horních mezí velikosti živých (včetně člověka) a nakonec i neživých komponent svého povrchu, ale i počtu lidské populace a určité maximální výroby – spotřeby užitných hodnot, byt stále dokonalejších, méně hmotných, trvalejších atd., ekonomy nikdy adekvátně nezajímala. Zcela specifickou je v tomto spojení otázka tepelné energie, protože by její nadměrná produkce mohla vést k přehřátí naší planety se všemi katastrofálními důsledky, které z toho vyplývají.

Pod tlakem vnějších objektivních okolností dvou vzpomenutých druhů – planetárních (prostor) i zprostředkovaně fyzických (dimenze člověka) – se lidé budou muset naučit nezvětšovat své materiální požadavky. Nároky lidské bytosti – jí samé i racionální společnosti – bude třeba orientovat jiným směrem: na duchovní (mravní, rozumové, citové) zdokonalování. Nic jiného ostatně humánnímu světu při celkové dynamičnosti člověka nezbude. Poznání a uznání této nutnosti mohou patřičný proces jediné usnadnit. Dané směřování bude smysluplné a užitečné nejen z hlediska absolutního (jediné v této sféře může lidské individuum něčeho pozoruhodného pro sebe i pro svoji „předurčenou“ roli ve vesmíru dosáhnout), nýbrž i z pohledu relativního (právě proto, že fyzická expanze má své meze). Jednoznačná nemateriální orientace humánního společenství v saturostacionárních poměrech získá povahu kulturně civilizační události prvního stupně (ve vesmírném kontextu bude patrně srovnatelná se vznikem živé materie vůbec a s genezí myslícího tvora) a bude mít pro život lidské komunity ohromné důsledky, a to i v okruhu politickém. Za zmíněných okolností se např. ukáže, že každá příliš radikální proměna ekonomického a sociálního systému – pokud není zrovna nenapravitelně utlačovatelského charakteru – může být v konečné instanci ztrátová. Výsledky, jež by snad mohla přinést, nestojí za oběti s ní spojené. Případná vyšší dynamika takovéto soustavy umožní po počátečních nadměrně hlubokých propadech dosažení cílového řádu jen o krátkou dobu dříve, než by tomu bylo humánně podloženou racionalizací současného zřízení.

Transformace historických společenských (ekonomických) pořádků bude mít přirozeně charakter procesu trvajících řádově desítky let. Nadhistorický systém bude v zásadě vyžadovat oddělení ekonomiky od ostatních oblastí života a kontrolovanou autonomizaci jejího fungování. Reálně socialistické pojetí plánovitosti a plánování lze považovat za vcelku neúspěšnou anticipaci budoucnosti v nedorostlých historických poměrech, avšak tím není zdaleka vyloučeno, aby v cílovém systému nezmizela závislost lidské společnosti na klasickém tržním způsobu provozování ekonomiky. Homo oeconomicus či Homo faber, ten navýsost dějinný člověk, pro něhož hospodářství ve světě naplněném neuspokojenými ekonomickými subjekty bylo nejprve zcela elementární všedností a postupně se stávalo až jakousi svátostí (podnikání, obchodování), se změnil v bytost Homo sapiens nebo Homo hominum v plném obsahu těchto slov. To, co bylo celá tisíciletí nereálnou fikcí, utopii, snem, se proměnil v samozřejmou realitu, stejně jako na velkých rozlohách Země v poměrně nedlouhém čase již zmizela negramotnost, valná část obyvatel získává vysokoškolské vzdělání, komunikativnost narostla do neuvěřitelných rozměrů. Zbytečných komplikací ve sféře hmotné existence se lidé samo sebou vyvarují.

Některí západní ekonomové (jako např. Schumpeter^{*)} vcelku správně spojovali existenci tržní soustavy jen s dynamicky se rozvíjejícím hospodářstvím, ale v materiálně nerostoucí a hmotné potřeby lidí dostatečně uspokojující ekonomice to bude absurdní. Jsem přesvědčen o tom, že všechny vývojové linie lidské společnosti, ať již liberálně kapitalistická, či sociálně demokratická (obě tržní povahy), anebo jiné, vedou k absolutnímu, naddějinnému, cílovému systému, v němž se čistý obsah ztotožní s formou (na rozdíl od historických řádů, v nichž obsahy nabývají určitými modifikacemi různých forem).

Každé zlehčování, ne-li kategorické odmítání vědeckých výkladů prognostického charakteru, je neuvážené, krátkodeché a také velice nebezpečné. Je stejnou jednostranností jako dřívější absolutizace teoretické plánovitosti a praktického plánování v (reálně) socialistických zemích.

Zdá se, že averze vůči výzkumům budoucnosti je dnes v zemích střední a východní Evropy motivována zejména politicky subjektivistickými momenty vnutit veřejnosti představu, že tržní zřízení nepotřebuje žádné poznatky o perspektivě, že si s věcmi příštími lehce poradí samo, až nastanou. To je ovšem ryzí pozitivismus, ve vědách dávno překonaný. Nevylučuji konečně, že zarputilý odpor k prognostice může být motivován obyčejným strachem z budoucnosti.

V otázce času, kdy u jednotlivých vývojově příbuzných skupin zemí a u světa jako jednotky integrované z ekonomického a „správního“ hlediska dojde k dovršení materiálně stacionárního a saturovaného systému, jsem toho názoru, že to nebude příliš dlouho po dosažení početní stabilizace planetárního obyvatelstva, s níž lze v rozmezí 10,5 až 11,5 mlrd. osob počítat někdy uprostřed druhé poloviny 21. století.⁹ Všechno svědčí o tom, že to je právě tato doba, v níž se ukončí principiální změny v našem světě.

„S“ křivka roční míry přirozeného přírůstku světové populace, definované jako poměr přebytku živě narozených nad zemřelými k průměrnému počtu obyvatel za rok, se již s největší pravděpodobností nezvratně „zlomila“ a během krátkého času by se mělo dosáhnout maxima absolutních ročních přírůstků (zhruba ve výši 90 mil. osob za rok). Ve zcela zřetelně se rýsující a valnou měrou už prokázané „S“ křivce vývoje početních stavů pozemšťanů vidím velký podpůrný argument pro potvrzení nastíněné koncepce saturostacionární budoucnosti hmotného života lidí.

Nejvyspělejší země světa zaznamenají stabilní počty obyvatelstva podstatně dřív než před koncem příštího století. Někde již dokonce začaly početní stavy lidí absolutně klesat (přirozená populační nasycenost teritoria jejich zemí byla překročena). V tomto smyslu nastalo jisté dočasné překonání hranice zalidnění, překonání, s nímž kalkulujeme i v případě měrných veličin hrubého domácího produktu. Stacionární jednotkový produkt na jednoho obyvatele by měl být v globálním průmětu k dispozici v souladu s oběma vyobrazeními ke konci následujících století.

Za přibližně sto let bude možné podle mého názoru počítat s vysokou a stabilizovanou životní úrovní, rozšířenou po většině ekumenů – územně ekonomického prostředí – budoucího světa; její rozlohu odhaduji asi na 90 mil. km² ze 135 mil. km² suchého zemského povrchu (bez Antarktidy), tj. zhruba na 2/3 jeho rozlohy.¹⁰ Tehdy bude možné předpokládat i dostačující všeobecnou vzdělanost a kulturní vyspělost absolutní většiny lidské populace, vyvinutost, jež vytvoří základ pro skutečně bohatou kultivovanost lidské komunity. V několika dalších desetiletích se i – řekněme – statisticky nevýznamná 2–3 % obyvatel zeměkoule, tj. asi 250 mil. osob z nyní nejzaostalejších namnoze periferních míst planety, stanou plnou součástí lidstva jako takového (s produktivní a efektivní, ale od vlastní náplně života člověka – lidí odloučenou ekonomikou, se společenským systémem jednoznačně preferujícím duchovní stránku lidské existence). Že za tuto dobu je možné společenské, kulturní, civilizační i územní prostředí kvantitativně i kvalitativně zásadně změnit, ilustruje pohled do minulosti. Před 110 lety, tj. okolo roku 1880, vyhlížel svět dnes nejpokročilejších zemí zcela jinak než v současnosti. Technické prostředky byly z dnešního hlediska zaostalé, vzdělanost relativně nízká, zdravotní péče nerozvinutá a mnohým lidem nedostupná, chudoba všudypřítomná. O možnostech velké dynamiky civilizačně kulturních procesů svědčí fakt, že jenom v letech 1965–1987 vzrostl podíl vysokoškolsky vzdělaných osob v příslušné věkové skupině u středně vyspělých zemí ze 6 na 17 %, ale u nejrozvinutějších zemí z 21 na 39 %!¹¹ Za dalších víc než sto let je možné příslušné děje nepochybně urychlit!

Světové společenství konce 21. století bude podle mého názoru komunitou saturostacionární, a to z „přesvědčení“. Půjde zřejmě o jakousi uvědomělou (pochopenou a uchopenou) askezi na vysoké úrovni. Chci tím říci, že lidé sami uvážlivě omezí další materiál-

ní vzestup, přestože by asi bylo v jejich silách v důsledku rozvinutého vědeckého poznání a technické vybavenosti dosaženou hmotnou civilizací nejen dále zkvalitňovat, ale i rozmnožovat. Degradace územního prostředí „přeplněním“ užitnými hodnotami by pak ovšem byla přes všechno očekávané ochranné úsilí pravděpodobná. Kapacita absorpce pokračujícího materiálního růstu by jednou musela být ze strany zemského povrchu překročena (věcně i esteticky). Možnost mimozemských kolonizací jako jisté východiska z planetární ohraničenosti zde záměrně opomímám. V hromadném rozsahu jsou ostatně velmi nepravděpodobné; člověk jako nepochoybně obdivuhodný výtvar přírody (i sám sebe a svého společenství) je koneckonců jevem bytostně pozemským (planeta Země má zcela specifické postavení v „dohledném“ vesmíru).

Saturační velikost hrubého domácího produktu připadajícího na jednoho člena početně stabilizované společnosti za sto let je dozajista otázkou neobyčejně kontroverzní. Podle některých autorů má být vzrůst potřeb lidského individua prakticky bezbřehý. To je ovšem ze shora naznačených příčin hledisko zcela mylné (vnitřní kázeň kultivovaných občanů přitom ponechávám stranou). Ani duchovní nároky nejspíš nebudou nekonečně stoupající. Také rozvoj a vývoj lidské inteligence má své hranice, čehož nepřímým svědectvím jsou permanentně opožďované výsledky vědeckého poznání a jeho praktických aplikací vůči původním záměrům v řadě oblastí. Promítneme-li tendence snižování hospodářské dynamiky nejrozvinutějších území světa (nic jiného nás pro zadaný účel nemusí zajímat) v konfrontaci s populačními trendy do budoucnosti, lze s přijatelnou jistotou usoudit, že absolutní veličina měrného produktu se přes nemalou věkovou, pohlavní a somatickou diferenciaci populace bude pohybovat kolem 20 000 \$ na jednoho obyvatele (v cenách roku 1990). Přitom ovšem tato úroveň může být po určitou dobu z jinde v tomto článku uváděných důvodů překračována. V každém případě však podle mne nenastane nárůst náležitých hodnot do polohy, připustíme, nad 25 000 \$.

Pouze hmotnými statky bohatě vybavená cílová společnost zprostředkuje vyřešení některých závažných opravdu historických problémů: sociálních těžkostí, ekologických hříchů (průběžných i zděděných z minulosti), ale i teritoriální vyrovnání životní úrovně obyvatelstva.

I přední země světa se přibližováním ke globálnímu společenskému pořádku podle mého názoru chť nechtě socializují. V západní Evropě nabývají trvalé převahy socialistické, sociálně demokratické strany, daně jako forma přerozdělování určená ke společenské spotřebě se pozvolna, ale trvale zvyšují. V zemích Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj stoupl například jejich zastoupení na domácím produktu z 25 % v roce 1955 na 40 % v roce 1990. V Evropských společenstvích bylo v loňském roce dosaženo 45 % podílu a v jinak jistě sociálně a ekonomicky kontroverzním Švédsku daně tvořily donedávna dokonce víc než 60 % HDP, v Lucembursku a Nizozemsku bylo zdanění vyšší než 50 %! Ždá se, že u členských zemí Evropských společenství existuje vcelku zřetelná pozitivní korelace mezi velikostí produktu na jednoho obyvatele a mírou daňového zatížení. Dochází také k nárůstu kapitálového podílnictví řadových občanů, objevují se až překvapivě nezanedbatelné snahy o dekoncentraci kapitálu, regionální úroveň ekonomiky se z hlediska produkce i příjmů na osobu viditelně nivelizuje atd.

Obrovským úkolem budoucnosti – možná nejvážnější globální otázkou vůbec – je pozitivní zvládnutí sociální a ekonomické problematiky rozvojových zemí. Aby bylo uskutečněno včas a co nejdříve, budou se na něm muset podílet nejen samy tyto země. Odstranění jejich zaostávání bude zároveň průkazným potvrzením humánní orientace lidstva. Hospodářský, ale i všeobecně civilizační a kulturní rozvoj Jihu nemá zdaleka potřebnou rychlost. S rostoucím politickým uvědoměním a přece jen pomalu postupujícím zaváděním a šířením základních norem života pokročilých zemí (některých jejich „zvyklostí“ by nicméně bylo žádoucí se vyvarovat), jako je elementární zdravotní péče (projevující se např. ve snížené novorozenecké a kojenecké úmrtnosti), pozvolné odstraňování negramotnosti a podvýživy (zájmy se přesunují z oblasti pouhého „přežití“ do okruhu problémů zvyšování životního standardu, politického vyžití apod.), avšak také

s vzrůstající vojenskou silou (např. irácká armáda je jednou z nejpčetnějších na světě) se tento prostor stává sudem střelného prachu. Na nebezpečnost rozvojového světa má přirozeně stále vliv i relativně značný přirozený přírůstek obyvatelstva. Početní převaha populace málo rozvinutých a chudších středně vyspělých zemí nad obyvateli zemí nejpokročilejších a bohatších středně vyvinutých je evidentní (70 % ku 30 %).

Situace není však bezvýchodná, jak ukazuje příklad málo vyvinutých zemí – a nejde jen o teritoria s velkými zásobami ropy –, které dokázaly své hospodářství obdivuhodně dynamizovat (Tchaj-wan, Korejská republika, Singapur, Hongkong, nověji i další země jako Mauritius, Omán, Malajsie apod.). Nejbohatší země světa budou nuceny méně z globálně strategických příčin (nebezpečí rozvratu světového systému), víc však z humánních důvodů maximální stacionární měrou hladinu materiální výroby – spotřeby po určitou dobu překračovat, aby razantně pomohly zaostávajícím zemím. Dosavadní pomoc v průměrném rozsahu necelého 0,5 % hrubého národního produktu osmnácti prosperujících zemí světa je zcela nedostatečná a v jádru ostudná. Norsko v tomto ohledu zřejmě poskytuje nejvíc – 1,1 %, Švédsko 0,9 %, Dánsko 0,8 %, ale Spojené státy, Nový Zéland, Japonsko a Itálie pouze asi 0,3 %!¹² Na neuspokojivosti výpomoci nic nezmění ani fakt, že u některých zemí je zahraniční pomoc ve vztahu k hrubému národnímu produktu dost vysoká (např. u Guiney-Bissau činila v roce 1987 89 % HNP, u Gambie 56 %, u Mozambiku 52 %, u Čadu 28 % atd., u Číny však jen 0,5 % a u Indie 0,7 %).¹³ Obě první jmenované země jsou obyvatelstvem nepočtenými teritorii, třetí z nich je pravděpodobně nejchudší zemí světa.

Marnivý blahobyt Severu v konfrontaci s milióny každoročně umírajících dětí z hladu a na zanedbání základní lékařské péče vyznívá tragicky a rozhodně nepřesvědčuje o humánních přednostech svobodných a demokratických států s tržní ekonomikou (tím není řečeno, že civilní pomoc relativně produktivních reálně socialistických států chudým zemím by někdy byla významnější). Lhostejnost a neschopnost nadnárodních a národních organizací jsou v tomto směru nepochopitelné. I výpomoc bohatých zemí, dosahující 10 % jejich hrubého produktu, by sice odstranila nejflagrantnější problémy rozvojového světa (v každém případě by zajistila dostatek potravin, zdravotních služeb a širšího vzdělávání), avšak při početnosti populace tohoto světa a propastnosti jeho zaostávání by se stejně namnoze rozplynula. Nevylučuji proto, že někdy kolem roku 2020 bude moci být příspěvek vyspělých zemí rozvojovým zemím ještě vyšší. Nejrozvinutějším územím světa se uvolní nemalé částky z jejich produkce navíc i po očekávatelném snížení valné části nákladů na zbrojení a po omezení prostředků vkládaných do některých dalších nepozitivních aktivit (včetně konzumace drog apod.). Vedle odstraňování sociálních těžkostí a teritoriálního vyrovnávání životní úrovně obyvatelstva budou klást ve vzdálenější budoucnosti nezanedbatelné nároky na hrubý světový produkt rovněž likvidace starých ekologických dluhů a rekonstrukce krajiny.

¹ Viz Schurr, S.: Energy use, productivity growth and energy efficiency: an historical perspective. Prod. Energy Innovat. Proc. 3rd Great PG and Energy Expo. Oakland, Calif., 30 April – 2 May 1986. Oxford 1986.

² Viz Emmerij, L.: Un siècle de développement. Observ. OCDE, 160/1989.

³ Viz Emmerij, L.: The long – term development of the world's major economic regions. MPT: Met. Plant and Technol., 1/1990.

⁴ Viz tamtéž.

⁵ Viz Schurr, S.: cit. dílo.

⁶ Viz Fontela, E.: Industrial structures and economic growth: an input – output perspective. Econ. Syst. Res., 1/1989.

⁷ Viz World Development Report 1991. World Bank. Oxford University Press 1991.

⁸ Viz Schumpeter, J.: Kapitalismus, Sozialismus and Demokratie. Bern 1950.

⁹ Viz Stehlík, J.: Příspěvek k určení maximálního počtu obyvatelstva světa. Demografie, 1/1984.

¹⁰ Viz Stehlík, J.: Ekumena – územně ekonomické prostředí světa. Sborník čs. geogr. společnosti, 3/1986.

¹¹ Viz World Development Report 1991: cit. dílo.

¹² Viz Duscasset, P.: L'action des ONG en faveur du Tiers monde. Probl. Econ., 2139/1989.

¹³ Viz World Development Report 1991: cit. dílo.